

64. Eötvös, *i. m.*, 445.
65. Kemény, *Ködképek...*, 61.
66. *Uo.*, 54-55, 154.
67. *Uo.*, 63.
68. *Uo.*, 64.
69. *Uo.*, 65.
70. *Uo.*, 67.
71. *Uo.*, 68.
72. Horvay Hörcher, *i. m.*, 81, 106.; Burke, *i. m.*, 153.
73. Kemény, *Ködképek...*, 16.
74. *Uo.*, 154-155.
75. Ludassy Mária, *A terrortól és a politikai reakcióról*, Világosság, 2009. tavasz, 58-60.
76. Kemény, *Ködképek...*, 208.
77. *Uo.*
78. Szegedy-Maszák Mihály, *Egy mű, avagy kettő?* Studia Litteraria, 2014/3-4, 65.
79. Széchenyi, *A' Kelet...*, 170-171.
80. Kemény, *Ködképek...*, 42.
81. „Maria Antoinette-nek alig lehetett szebb haja mint neked.” Kemény, *Ködképek...*, 196.
82. Kemény, *Élet és Irodalom*, 180.

SZILÁGYI ZSÓFIA

Szabó Magda határai

Miért vagyunk annyira zavarban, ha Szabó Magdáról kell véleményt mondanunk? Igaz, a sokat emlegetett, nehezen körülhatárolható, de mostanra már (például a moly.hu-n) hangját is hallható „laikus” olvasó sokkal kevésbé feszeng ilyenkor, mint a „hivatásosak”: persze, tudom, ezek a határok nem átjárhatatlanok, a moly.hu álnevei közül több író vagy irodalomkritikust rejt. És ha olyan egyszerű lenne a helyzet, hogy az irodalomtudósok nem tartják nagyra az életművet, viszont az olvasók imádják, vagy belenyugodhatnánk abba az ellentétbe, hogy a határainkon túl népszerűek ugyan a művei, de Magyarországon nem, vagy azzal zárhatnánk le a töprengést, hogy a Kádár-korszakban sikeres szerző volt, de mostanra sokakkal együtt az alig emlegetettek közé süllyedt, talán kevésbé lenne ez a furcsa zavar. De az egész jelenség sokkal bonyolultabb. Az jól látszik, hogy Szabó Magda legújabb kiadója, a Jaffa, minden könyvet eladhatónak vél, amelyre márkavédjegyként ráteheti az író nevét: könnyen olyan érzésünk támadhat, hogy lassan az összes befejezetlen művet, interjút, csak lapokban (például a Nők Lapjában) megjelent novellát megkapjuk kötetbe gyűjtve. Ezek a válogatások ugyanakkor egyáltalán nem egy lehetséges kritikai kiadás vagy akár kritikai igényű összkiadás számára készülnek, fogalmunk sincs a nagy egésztől, vagyis a nyomtatott és kéziratos szövegekből, illetve a vázlatok, levelek, naplófeljegyzések összességéből összeálló életműről, a hagyaték maga sem közgyűjteményben van. Nem akarok úgy tenni, mintha reális esélyt látnék a közeljövőben egy Szabó Magda Kritikai Kiadás megindulására, hiszen még egyetlen huszadik századi szerzőnk műveinek kritikai kiadása sem

teljes, Adyé, Babitsé, Kosztolányié valahol útközben tart, Móriczé mostanában kezdődik el, legalábbis digitálisan, Karinthyé el sem indult. Egyszerűen annyit szögeznek le, hogy a sorra megjelenő Szabó Magda-kötetek is az ún. nagyközönséget igyekeznek megszólítani, hogy aztán éppen az idetartozók érezzék becsapva magukat időnként. A 2017-ben megjelent *Magdaléna* című kötetről már a kiadói leírás azt állította, hogy a *Für Elise* folytatása ugyan, de csak annyiban, hogy az „olvasó képzeletében” összeállhat a meg nem írt regény: a Szabó Magdát kedvelők egy része mégis csalódottan vette tudomásul, hogy ebben a kötetben csak töredékek, vázlatok vannak, néhány tucatnyi elkészült oldal társaságában. (Nekem is így nyomta a kezembe a könyvet egy hegedűművész ismerősöm, azzal a kijelentéssel, hogy én nyilván értem, ez mi is akar lenni: ő az életmű lelkes olvasójaként kapta meg ajándékba a férjétől, de fogalma sincs, mit kezdjen vele.)

A zavarodottságról nem véletlenül beszéltem többes számban. Én magam sem tudnám könnyedén megválaszolni a kérdést, miért olvastam el gyerekkoromban annyiszor az *Álarcosbájt* és a *Születésnapot*, miért néztem meg olyan sokszor az *Abigélt* a tévében, miközben hosszú listát tudnék írni az életmű (maradnék most ennél a nem szakyszerű, ám talán érthető jelzőnél) *idegesítő* momentumairól. Amikor viszont elolvastam egy Szabó Magda századik születésnapjára született esszét,¹ rájöttem, más is hasonlóképpen érez, mint én: még ha a zavarodottságon túl csak nyomokban érintkezik is a véleményem Kiss Noémiével.

Kiss Noémi rögtön az írás elején jelezte, hogy azért nem érzi a szépet, jót mondás kényszerét, mert nem kezeli halottként sem Szabó Magdát, sem a hőseit: „Halottakról jót, de nincsenek halottak”, kezdődik a félnyilvános térben nagy vihart kavart írás. A gondolatmenet, amely Szabó Magdát mint az „igazodó írószerep nagymesterét” igyekszik megmutatni, nem jut el megoldásokig, leginkább a kétségeket, az ellentmondásokat sorolja. Amikor viszont az életműre tér át Kiss Noémi, határozott állítással az ifjúsági regényeket emeli a legmagasabbra – bár csak a *Mondják meg Zsófikának* címűt emlegeti konkrétan (hibás címmel): „Számomra mostani újraolvasása során inkább a gyerekekről, kamaszokról szóló regényei (például a *Mondjátok meg Zsófikának*) példásak. Kivételes tudással tudta ábrázolni a nehéz gyerekkort és kamaszsorsokat.” Szabó Magda ifjúsági regényeit tehát az életmű egészének kontextusában nézi, nem állítja, hogy ezek „csak” gyerekre-gények lennének, vagyis másképp kellene őket értékelni, mint a felnőtteknek szánt alkotásokat.² Pedig arról sem szabad megfeledkezni, hogy ezek nem egyszerűen gyerekeknek, kamaszoknak szánt alkotások, de az életmű kezdeti időszakának termékei – Szabó Magda ebben a vonatkozásban megismételte a korábbi korszak íróira jellemző pályaeépítést. Móricz, Karinthy, Molnár Ferenc ugyancsak gyakorlóterepnek, a felnőtt művekre való rákészülésnek, átmeneti egzisztenciális megoldásnak tekintette a gyerekirodalmat: Szabó Magda esetében többféle oka is lehetett annak, hogy csak az ötvenes-hatvanas évekre korlátozódott a gyerekirodalmi munkássága. A kényszerű hallgatás, az irodalomból való kiszorítottság után ezekkel a művekkel engedték vissza az irodalomba (a *Mondják meg Zsófikának* egyszerre jelent meg a *Freskó* című regénnyel), sőt, mintha ezekkel a regényekkel tette volna le a „hűségesküt” az új világ mellett – hogy aztán nagy olvasói és szakmai sikert érjen el egyszerre, és ne legyen szüksége effajta, mégiscsak alacsonyabb

presztízsű művek írására. És az iskolában játszódó művek alapját éppen a tanárként eltöltött évei, az ott szerzett tapasztalatai adták – tanárként pedig azért kellett dolgoznia, mert nem jelenhettek meg művei, vagyis ahogy ez a szilencium véget ért, megszakadt az iskolával való kapcsolat is. Szabó Magda azt állította, hogy ezek a regényei megrendelésre készültek: „volt abban a Móra Kiadónak is szerepe, Janikovszky Évának, aki úgy gondolta, segíték nekik, ha megírom, mit látok-élek civil munkahelyemen. Az íróknak nemigen voltak felszabadulás utáni iskolai élményeik még akkor.”³

Persze, hiába lépett át Szabó Magda az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején az ismert, több generáció által kedvelt és olvasott írók közé, tudjuk jól, hogy a kortársi közegben elért siker egyáltalán nem jelent garanciát egy író halála utáni népszerűségére. Már csak ezért is érdemes a már emlegetett tanácstalansághoz más irányból is közelíteni. Krusovszky Dénes nemrég a magyar író „boldogtalanságáról” írt egy fontos esszét, és épp Szabó Magda lett az egyik példája (Békés Pál mellett). Fájdalmat, frusztrációt emlegetett velük kapcsolatban, és a hazai kritika fanyalgását, innen jutott el a magyar irodalomból hiányzó *middlebrow irodalomig* (jól jelzi a jelenség hiányát az is, hogy nincs rá magyar terminusunk). Krusovszky egy ugyancsak mostanában megjelent írásra is reagál, Radnóti Sándoréra, aki Békés Pál portréját megrajzolva nevezte meg a magyar irodalom dilemmájaként, hogy a *highbrow* és a *lowbrow* közt nem ismeri az „átmeneti sávot”.⁴ (A Radnóti által szintén angol kifejezéssel emlegetett másik kettőre még csak-csak van szavunk, de legegységesebben a „magas irodalmat” tudjuk megnevezni, a *lowbrow*-val már bajban vagyunk, emlegetjük szórakoztató vagy populáris irodalomként, de lektúrirodalomként is. Igaz, ez utóbbit néha a *middlebrow*-ra is próbáljuk alkalmazni.) Krusovszky nem áll meg a hiány regisztrálásánál, hozzáteszi azt is, hogy „[v]álóban komoly dilemmája ez a magyar irodalomnak, de nemcsak a magyarnak, hanem általában a kisebb irodalmaknak, s azok közül is talán kiemelten a volt keleti blokk irodalmainak, ahol a piac és az irodalom működése hosszú évtizedekig lényegében egyfajta kulturális tervgazdaságként működött – hol lazábban, hol szorosabban, de sohasem egészen szabadon.”⁵

Szabó Magda pályájának nagy részét ebben a „kulturális tervgazdaságban” töltötte el – hogy aztán a rendszerváltás táján erősen összezavarodjon, ne találja a helyét, mind az olvasók, mind a kritikusok körében erősen veszítsen a népszerűségéből, és az fenyegetse, hogy ezt a határt már nem lesz képes íróként átlépni, együtt tűnik el a Kádár-korszak számos, saját idejében rendkívül népszerű, ma alig-alig emlegetett szerzőjével. Aztán mégis megélt egy nagy visszatérést, már a piaci alapon működő irodalmi intézményrendszer keretei közt (a *Für Elise* című regényével), illetve részese lett egy nagy, nemzetközi sikernek (elsősorban *Az ajtó* című regénye Femina-díjával összefüggésben). Krusovszky annak az ellentmondásnak a feloldására is javaslatot tesz, amely ugyancsak ott szokott visszhangozni a Szabó Magdáról születő értelmezésekben: miként lehetséges az, hogy a magyar irodalomtörténészek nem foglalkoznak eleget és érdemben a külföldön egyik legismertebb és legnépszerűbb írónk életművével. A hazai zavar épp a pozicionálás elhibázottságából ered, mondja Krusovszky, és alighanem igaza van – a nyugati siker pedig azzal függ össze, hogy ott tökéletesen tisztában vannak vele, hogyan

kell a szórakoztató irodalom helyét megtalálni a piacon, és miként érdemes tálalni az olvasóknak:

Szabó Magda világsikerével szemben a hazai kritika fanyalgása vagy Békés Pál „kis prózaíró-fájdalma” tehát ugyanabból a szituációból eredt: sem ők magukat, sem a kiadók őket nem oda pozicionálták, ahová kellett volna, és valami olyan elvárásnak akartak megfelelni (tudatosan vagy tudattalanul), ami lényegében nem volt életszerű.

Szabó Magda külföldön azért nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlatuk van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselésében. Itthon mindeközben tovább él az az igény, hogy az író nő teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjék el – aminek a kritika láthatóan nem akar mindenáron megfelelni.⁶

Persze, nem merném Szabó Magda életművét úgy egészében a „szórakoztató” irodalom címkével illetni – a kifejezés maga is félrevezető, könnyen gondolhatnánk, hogy a szórakoztatás könnyedséget, vidámságot is jelent; nem véletlenül tiltakoznak ellene olyan erőteljesen az írók Magyarországon, tudva azt is, hogy könnyen a legalsó (lowbrow) rétegbe zuhanhatnak teljes életművükkel, ha a middlebrow-ba pozicionálják magukat. Viszont az ifjúsági irodalom, ahova Szabó Magda három, a Kádár-korszak iskolájában játszódó regénye is sorolható (ezeket emelte ki Kiss Noémi is), egészen biztosan valahol „középen”, az átmenetiségben van, az effajta könyvek egyik legfontosabb funkciója az, hogy a gyerekirodalomtól elvezessék az olvasókat az összetett, felnőtteknek szánt művekhez. (Bár Szabó Magda többször hátrította, hogy az ifjúsági regényeit kizárólag fiataloknak írta volna – időnként azt állította, hogy felnőtteknek szánta őket, legalábbis a *Mondják meg Zsófikának* című regényét mindenképp, máskor meg abba a kategóriába tette be őket, amelyet „kettős ajánlatként” szokott emlegetni a gyermek- és ifjúsági irodalomról szóló szakirodalom.) Az ifjúsági irodalmi alkotások tehát (jó esetben) beavató olvasmányként funkcionálnak, céljuk az olvasási vágy felkeltése, ahogy Hermann Zoltán írja, a „gyerekirodalom e tekintetben a szépirodalom-olvasás »tanulási fázisa«. Ahogy a gyerekkönyv irodalmi igényű szövege kialakíthatja a bonyolultabb poétikai formák iránti későbbi fogékonyságot, a gyerekkönyvek illusztrációi a képzőművészet, a festészet, a grafika, a fotó alapproblémáinak, szemléleti formáinak – mint kulturális transzfereknek – a megértését készítik elő.”⁷

Érdeemes megvizsgálni ezek alapján, hogy Szabó Magda ifjúsági regényei valóban többféle módon tanítanak-e: vajon elmondható-e róluk, hogy nem pusztán arra igyekeznek ránevelni fiatal olvasóikat, hogy mosogassanak el, ne higgyenek a látszatnak, ne gondolják, hogy a szép emberek feltétlenül jók is, de olyan poétikai, narrációs, motivikus fogásokat is mutatnak, amelyekkel észrevétlenül felkészítik őket az összetett, nehezebben befogadható regényekre. Ha valóban van ennek a három ifjúsági regénynek effajta „felnőttirodalomra felkészítő” funkciója, akkor ezek a művek egyszerre lennének az ún. „használati” irodalomhoz sorolhatóak és valamilyen módon „alkalmazott” irodalomként is olvashatnánk őket. De Szabó

Magdának ez a három regénye kibújik a „használati irodalom” kategóriájából, hiszen nem igaz, hogy már egyáltalán nem olvassa, emlegeti őket senki napjainkban. Ugyanis: „a „használati” irodalomhoz tartozó szövegek általában (1) csak a saját kortársaikat képesek megszólítani, (2) közlőképességüket két évtizeden belül elveszítik, (3) olvasóik egyszer olvassák el őket, (4) az átlagos laikus olvasó napi olvasásszükségletét elégítik ki, (5) poétikatörténetileg nem relevánsak.”⁸

Ezek az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején született regények annak ellenére érnek meg újabb és újabb kiadásokat, találunk róluk egészen friss olvasói reakciókat a neten, hogy a „díszleteiket” csak csodálkozással szemlélheti egy mai tizenéves. Ahogy arra is döbbenet csodálkozhat rá, hogy a kozmetikus a legviszszataszítóbb embertípus képviselője, a lányok már 15-16 évesen férjhez óhajtanak menni (időnként ez sikerül is nekik, ami még meglepőbb), az embereket pedig a közösségek kisebb és nagyobb körei veszik körül, az őrstől egészen egy utca lakóközösségéig. Nem tűntek el ezek a regények nyomtalanul, pedig nem lett belőlük film, tévésorozat, musical,⁹ mint az *Abigél*-ből, amelynek kultikussá válásához hozzájárult az is, hogy a Kádár-korszak idején mutatta meg az egyházi iskolák a tömegek számára ismeretlen, bár erősen idealizált világát. (Az *Abigél* nem is állította azt magáról a korabeli, első olvasóknak, hogy a saját jelenüket láthatják meg benne, hiszen húsz évvel korábban, 1944-ben játszódott.)¹⁰ Igaz, a *Mondják meg Zsófikának*, a *Születésnap*, az *Álarcosbál* mai olvasói, legalábbis a reprezentatívnak nem nevezhető, de rendkívül tanulságos moly.hu tanulmányozása erre enged következtetni, többnyire nem kamaszok, hanem felnőttek: nem egyszer olyan felnőttek, akik gyerekkorukban nem akarták ezeket a regényeket elolvasni, vagy akiknek az édesanyjuk próbálta annak idején átadni saját, egykori „beavató olvasmányát”, de akkor ellenállásba ütközött. Vagyis nem mai fiatalokat szólítanak meg, hanem olyanokat, akik a fiatalkorukba képzelik vissza magukat rajtuk keresztül – még ha nem is tudnám megmondani, hol és mikor létezett az ezekből a könyvekből megismerhető kamaszkor. Én már az 1980-as években ámulattal olvastam, hogy voltak valamikor ilyen őrsök, effajta egymásra figyelés és önfeláldozás: pedig őrsöm még volt nekem is, de nem nagyon emlékeztetett a Szabó Magda által megírtra. De lehet, hogy egészen más oka van annak, hogy ezek a regények nem tűntek el a süllyesztőben: a mai „taburegények” előzményeiként is felbukkannak egyes értelmezésekben.

Szabó Magda azt állította, hogy az iskolai élményei, tanári tapasztalatai adták ezeknek a könyveknek az alapját. Két regényében is van egy-egy kivételes pedagógiai érzékű „szupertanárnő” (ahogy van ilyen a *Vörös tinta* című 1959-es filmben is, amelynek a forgatókönyvírója volt). Szabó Márta (*Mondják meg Zsófikának*), Megyeri Éva (*Álarcosbál*) vagy Kádár Mária (*Vörös tinta*) alteregószerű figuráknak tűnnek,¹¹ de ha kicsit közelebb megyünk Szabó Magda egykori emlékeihez (legalábbis azok ránk maradt, szöveges változataihoz, mivel a „mindent megjelenítettünk” időszakában erre is van mód), inkább vágyalomnak tűnik az, ahogyan ezek a kivételes tanárnők végezték a munkájukat. Teljes osztályok rajonganak a többnyire gyönyörű, fiatal, elhivatott tanárnőkért, akik, ha voltak is gondjaik kezdetben a tanítványaikkal, egyetlen gesztusukkal, mondatukkal megnyerik őket maguknak, hogy onnantól soha többé semmiféle feszültség, konfliktus, fegyelme-

zési probléma fel se merüljön. Persze, az is könnyen lehet, hogy Szabó Magda naplójának keserű sorai még tanárságának kezdeti időszakában születtek, mindenestre itt más élményeket találunk, mint amilyenekről a regényeiben olvashatunk: „Micsoda napok! Fúvócsővel lőttek a szemembe, alig bírok órát tartani, időnként a saját szavamra sem értem, az osztályok gonoszok, fékezhetetlenek. Szülőlátogatás, állandó konferencia: a saját szavamra nincs erőm, mire valami ismerőssel találkozom az utcán. Valóban este 9-kor járok haza; életemben nem voltam olyan fáradt soha. Sovány vagyok, ideges, álmatlan, étvágytalan, örökké fáradt.”¹²

Egy évvel később (1951. december elsején) már arról számolt be a naplójában, hogy jól érzi magát az iskolában, kialakult a tanári magabiztossága – maga a helyzet azonban nem látszott sokat javulni: „Bár rengeteg a dolgom, úgyhogy valamelyik este a férjemnek kellett befejeznie helyettem, jól érzem magam az iskolában. Jó munka ez, főleg pedig biztosan csinálom, ez a mesterségem. Osztályom botrányt botrányra halmoz, múlt szombaton papírkosárral, szeméttel dobálta Vorenyit, eltépte az osztálykönyvet. Az iskolák helyzete rémes általában: a XIII. kerületben a lányosztály 5%-a terhes. A tanári kar robbanékony, gyűlölködő. Sajnos, testileg nem vagyok rendben: láz, étvágytalanság, borzongás, a torkom megint gennyes.”¹³

Az iskolában bőven találhatott volna Szabó Magda megírható tabutémát – ezek azonban nem kerültek be az ifjúsági regényeibe, sem a gyűlölködő tanári kar, sem a terhes növendékek, sem a fékezhetetlen osztályok. Hogyan lehetséges mégis, hogy az ifjúsági regényei a mai tabukönyvek lehetséges előzményeiként bukkannak fel? Szekeres Nikoletta tanulmányában például a következőképpen: „Pedig nem mondhatjuk, hogy a tabutémák feszegetése teljesen hagyomány nélkül való lenne a magyar kamaszirodalomban. [...] Szabó Magda könyvei (*Születésnap*, *Álarcosbál*, *Abigél*) sem a könnyed szituációkba ágyazottságukkal nyerték el a nagyközönség figyelmét [...]”¹⁴ Nem azt állítja Szekeres Nikoletta, hogy lenne itt valamiféle folytonos hagyomány,¹⁵ hogy a ma születő tabukönyvek (amelyek középpontjában olyan témák vannak, mint a családon belüli erőszak, a szülők alkoholizmusa, az internetes zaklatás stb.) saját előzményüknek tekintenék ezeket a regényeket, csak annyit jegyez meg, hogy korábban is érintettek hasonló tabukat egyes ifjúsági regények, köztük Szabó Magda könyvei.¹⁶ Ahogy a ma íródó tabukönyvek kiadói felkérésre íródnak nem egyszer, úgy, miként már idéztem, Szabó Magda is „feladatot” teljesített: miközben az éppen elkezdődő Kádár-korszak iskoláját igyekezett regénybe emelni, és ezt a közeget nyilvánvalóan nem mutathatta nyomasztónak, szorongatósnak, megoldhatatlan problémákkal küszködőnek, azért néhány „tabut” belecsempészett a regényeibe, még ha merész határátlépésre nem is vállalkozhatott. Igaz, ezek a problémák többnyire a mellékszereplőkhöz kapcsolódva bukkannak fel: így a *Születésnap*ban egy alkoholista szülő (Varjas Miklós apja); a *Mondják meg Zsófikának* című regényben a szülő váratlan, traumatikus elvesztése (a főszereplő orvos-édesapja fiatalon, szívroham következtében hal meg), illetve Zsófi indulatból elkövetett anyai bántalmazása; az *Álarcosbál*ban az anya elvesztéséből több mint tíz évig kilépni képtelen család íródik meg, és ugyanebben a regényben a zsidómentést is emlegetik a szereplők, igaz, azt a különös bravúrt hajtja végre Szabó Magda, hogy a „zsidó” szót nem mondják ki sem a szereplők, sem az elbeszélő.

Szabó Magda könyvei nem nevezhetőek a mai értelemben problémacentrikusaknak: talán az *Álarcosbál* és a *Mondják meg Zsófikának* inkább fókuszál egyetlen témára, az árvaságra, mint a *Születésnap*, ahol Illés Borit megkíméli a szerző attól a traumától, hogy árvává váljék, bár egy balesetben ő is majdnem elveszíti az édesanyját. Csakhogy az első két esetben a halálesetek, még ha pontosan értesülünk is arról, hogyan történtek, a cselekményidőn kívül esnek, az olvasó már félárvaként ismeri meg a főhősöket: valójában a gyermek- vagy kamaszkorú olvasóját kímélte meg Szabó Magda attól, hogy a főhőssel együtt kelljen átélnie egy szülő elvesztését. De azért sem nevezhetnénk ezeket a könyveket problémacentrikusaknak, mert erősen kérdéses, mennyire vannak a problémával küzdő gyerekek a normától eltérő, egyedi, nonkonform helyzetben. A mai tabuirodalomban ugyanis azt látjuk, hogy: „[el]zek a problémacentrikus könyvek egyetlen témára épülnek, de az alapvető másságként, normaszegésként, tehát mindig a konform, az elfogadott ellenpólusként tételeződik (alkoholizmus, rasszizmus, homoszexualitás, családon belüli erőszak, bántalmazás, öngyilkosság, drog, tanár-diák szexuális viszony, halálos kór), a felmutatással, fókuszálással erősítik meg az adott problémát.”¹⁷

Szabó Magda három regényében azonban nem ellenpólusként jelennek meg a szülők által elhagyott, félárva, csonka családban felnövekvő gyerekek, szinte ők válnak normává, Zsófi a apját, Kriszti pedig az anyját veszítette el, Bori ugyan teljes családban él, de körülötte szinte senki sem, Mikes Jutka a nagymamájával él, Varjas Miklós a féllábú apjával. Hogy mennyire lehetett elemi tapasztalat a második világháború után 14-16 évvel az, hogy ennyi csonka, sérült család van Magyarországon, nehezen tudom megítélni – annyi biztos, hogy nekem, húsz évvel későbbi gyerekolvasóként, már különös volt, hogy a második világháború ennyire mélyen meghatározza a családok sorsát. De Szabó Magda ebben a vonatkozásban is sajátos feszültséget épít be ifjúsági regényeibe: miközben azt látjuk, hogy a háború még a hatvanas években is benne él a családok mindennapjaiban, a háború lezárultát az „új világ” kezdeteként mutatja meg, olyan határként, aminek az átlépésével minden és mindenki gyökeresen megváltozik.

Azt a fikciót kell elfogadnunk, hogy 1945–1946 minden szempontból az új időszámítás kezdetét jelenti: a legélesebben ez az *Álarcosbál* című regényben látszik, ahol a főszereplő, Kriszti az ostrom alatt, 1945-ben született, és akkor veszítette el az édesanyját. Így még hordja a múlt terheit, az osztálytársai viszont valamennyien gondtalanok és boldogok, hiszen 1946-ban születtek. Éles határt mutat meg tehát szülők és gyerekek, vagy akár a háború alatt és előtt, illetve utána született gyerekek között egy olyan író, aki később regények sorában bontja ki, mennyire meghatározza a sorsunkat a családunk, az a hagyomány, amelybe beleszülettünk, illetve azt, hogy nem lehet semmiféle dátumhoz kötve teljesen új életet kezdeni. Irodalmilag viszont szó sincs arról, hogy ezek az ifjúsági regények ne számolnának a tradícióval: a művekbe többféle irodalmi hagyomány beleépül, hiszen felfedezhetjük előszövegeként Puskin *Anyeginjét* (a „beleszeretni egy elképzelt szerelembe” sémájában), a *Rómeó és Júliát* (megnézük színházban is a *Születésnap* szereplői), de az *Egy magyar nábobot* is (a vágyott ideálkép névadója Szentirmay Rudolf lesz). Regénypoétikailag is leginkább a 19. századot idézik ezek a könyvek, a legújabb narrációt a *Mondják meg Zsófikának* címűben látjuk, ezt a regényt olvasva

hihető el leginkább, hogy a gyerekregényekben a többnézőpontúság lehetőségeit próbálgatta Szabó Magda:

Nézze, a gyerekek világában felmerülő problémák megoldására tisztességes nevelő csak úgy vállalkozhatik, ha ismeri a körülményeket. Nem volt olyan tanítványom, akinek ne jártam volna az otthonában. Nem volt nehéz rájönnöm, hogy változik meg az igazság, ha a nagyszülő optikájával nézem, hogyan változik, ha átveszem a szülő nézőpontját, s mennyire más, ha magával az érdekelttel, a gyerekkel ábrázoltatom. Mindent ismernem kellett, mindhárom optikát, mindennek a hátterét, a mélységét, így kaphattam meg csak a valóságot az igazság mellé. Megszoktam, megtanultam, hogy a percet, bármit, amit ábrázolok, körbevilágítsam, megszoktam a nem szeletekben, hanem teljes, a múltat és a jelent egybefogó, olykor a jövőt is elképzelő tudatmező egységében való gondolkozást.¹⁸

Visszatérve Kiss Noémi évfordulós esszéjéhez: nem gondolom, hogy ezek a nehéz gyereksorsokat megmutató Szabó Magda-regények lennének az életmű legjobb darabjai. Eljut bennük az író egy határig, hiszen felvillant bizonyos tabukat, de a határt már nem lépi át: minden problémára megoldást kínál, és nem tud szabadulni sem a hősteremtés kényszerétől, sem a különös megtérés-történetektől, az egy csapásra végbemenő, csodálatos megvilágosodásoktól és átalakulásoktól. De akármilyenek is ezek a regények, abban biztos vagyok, hogy a tanácsstalanságból azzal nem evickélünk ki, ha hallgatunk róluk. Ráadásul ez az életmű, amelynek vizsgálatakor a magyar és a külföldi fogadtatás, a gyerek- és a felnőttirodalom, a szórakoztató- és a magasirodalom, a szakmai elismerés és a közönségsiker közti határokkal is kezdenünk kell valamit, fontos kérdéseket tesz fel úgy egészében a huszadik századi magyar irodalomra vonatkozóan is. Ideje lenne nem félni ezektől a kérdésektől, hanem bátran szembenézni saját gondolkodásunk határaival is. Most már megtehetjük ezt – kétségtelenül nem lehetett könnyű egy olyan szerzőről kortársi helyzetben megszólalni, aki az irodalomkritika és az irodalom viszonyáról így gondolkodott: „Az író legnagyobb bűne egy rossz mű, több rossz mű, amit elvisel és elfeled egy izmos irodalom, de a kritikus egy vagy több olyan tévedése, ami egy író elnémít vagy úgy megzavar, hogy soha többé nem találja meg a biztonságérzetét, olyan merénylet, mintha valaki egy a magasban a produkcióját végző artistára kezdene lövöldözni, míg csak le nem esik és nyomorékká nem zúzza magát.”¹⁹ Tudom én is, hogy túl bombasztikus ezzel az idézettel zární, hiszen Szabó Magda a kritikusok feladatáról és szerepéről sem egyfélet mondott hosszú élete során. Az egész jelenség, mint mondtam már, meglehetősen bonyolult – ezért is szép feladat küzdeni vele.

JEGYZETEK

1. Kiss Noémi, „*Nem tudom, mit kezdjek magammal*”. *Száz éve született Szabó Magda*, Élet és Irodalom 2017. október 6., 13.

2. Írt a meséhez közelebb álló gyerekregényeket is Szabó Magda, ilyen a *Tündér Lala*, a *Bárány Boldizsár*, a *Sziget-kék*. Ezekről majd máskor, másutt.

3. Szabó Magda sokszor egymásnak is ellentmondó interjúi a *Ne félj* (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997) című kötetben összegyűjtve is olvashatók. Ezt az idézetet lásd: *Ne félj*, 80.

4. Radnóti Sándor, *Békés Pál*, Élet és Irodalom 2018. szeptember 21., 14.

5. Krusovszky Dénes, *Mitől boldogtalan a magyar író?*, Magyar Narancs, 2018. október 13.

6. *Uo.*

7. Hermann Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta, FISZ, Budapest, 2017,

8. *Uo.*, 51.

9. A *Születésnap* című regény drámaaváltozatát 2018 tavaszán bemutatták a békéscsabai színházban, Belinszki Zoltán átiratában.

10. Az *Abigélt* Hermann Zoltán azok között a művek közt említi meg, amelyek gyerekeknek szánt alkotásból a „felnötkor identitásképző motívumává” váltak, „kettős ajánlatok” lettek, egyes esetekben azonban, például épp az *Abigél* esetében, a célközönség megváltozásával összefüggésben az esztétikai értelmezéstörténetet a kultikus váltotta fel. Lásd Hermann Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd*, 27.

11. A *Születésnap* magyartanárnője, a főszereplő lány osztályfőnöke kicsit kilóg a sorból, neki sincs semmiféle problémája az osztályával, de nem is látunk belőle sokat: mindez abból is következik, hogy a *Születésnap* cselekményének fordulatai nem az iskolában történnek, hanem a téli szünetben, az iskolai tereken kívül. Ebben a vonatkozásban sajátos iskolaregény a *Születésnap*, leginkább a „vakációs regényekhez” közelíthető, amilyen például Csukás Istvántól a *Nyár a szigeten*. A párhuzam mögött azonban komoly különbségek is vannak. A *Születésnap*ban az iskola mintha mindent bekebelezne, még ha a gyerekek életét az iskolán kívül is egyengető nevelő szerepét egy gyerek veszi is át: Mikes Jutka, az őrsvetőd.

12. A bejegyzés 1950. október 17-én született, lásd: Szabó Magda, *Nyusziék. Naplók 1950–1958*, Jaffa, Budapest, 2017, 128.

13. *Uo.*, 148.

14. Szekeres Nikoletta, *Hiányra adott válasz újszerű írásmódokkal. Dóka Péter A kék hajú lány és Tasnádi István A kőmajmok háza című kamaszregénye a kortárs irodalmi regiszterek tükrében = Mesebeszéd*, 259.

15. Mintha az ifjúsági irodalomban nem is folytonos hagyomány lenne, hanem időről időre ismétlődő, mindig az adott korszakhoz igazított sémák: „A magyar cserkész- és a későbbi úttörő-regények (csak példaképpen: Buday Géza *Krasznaborkai háború*, 1938 és Bogáti Péter *Az ágasvári csata*, 1961) poétikai értelemben nem sokban különböznek egymástól, ahogyan a század első felének lányregényei (Tutsek Anna, Kosáryné Réz Lola) sem a híres pöttyös-csikos sorozat sok kötetének (Janikovszky Éva *Szalmaláng*, 1960, Szabó Magda *Álarcosbál*, 1961 és Fehér Klára könyvei) néha nyomasztóan ideologikus világtól; s ekközben mind a 20. századi, folyton változó társadalmi keretekhez, normákhoz való igazodás narratíváival dolgozik.” Hermann Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd*, 22.

16. Szabó Magda könyvei mintha megelőzték volna azokat a regényeket, amelyeket Gáspár-Singer Anna sorol fel (hiszen a *Mondják meg Zsófikának* 1958-as): „A társadalmi tabutémáknak a 60-70-es években indult korai, a kultúrpolitika diktálta morális üzenetet magukba olvasztó feldolgozásai az említett időszakban persze nem teremtettek valódi trendet: a változás azonban – (Somogyi Tóth Sándor ötvenes éveket dokumentáló *Gyerektükör* [1963] című regénye, a naplórészletekből felépülő *Gabi* [1969], illetve a neurotikus főszereplőt fókuszba állító *A gyerekek kétszer születnek* [1974], a csellengő fiatalok Hárs László *Biri és Bori* [1964], illetve Barsi Dénes *Ne reszkess, apaféj!* [1966] című regényei, a máig elhanyagolt holokauszt Mezei András meseregényében, *A csodatévőben* [1966], illetve ennek folytatásában, a *Kezdetben* [1970], vagy a cigánysággal kapcsolatos kérdések Halasi Mária *Az utolsó padban* [1963] című regényében) – mindenképpen érzékelhető volt.” Gáspár-Singer Anna, *Címkék a borítón. Tabutémák a kortárs magyar gyerek- és ifjúsági könyvekben = Mesebeszéd*, 308.

17. Lovász Andrea, *Amiről nem lehet beszélni, arról is beszélni kell. Avagy képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom = Mesebeszéd*, 252.

18. Szabó Magda, *Ne félj*, 80.

19. *Uo.*, 44–45.